

پایان نامه ، گنج ناشناخته رها شده

دکتر محمد حسین دیانی^۱

چکیده

ضرورت توجه به تحقیق و هدایت پایان نامه برای بالا بردن کیفیت آموزش در دانشگاهها ، دلایل توجه به تحصیلات تکمیلی و استقبال اعضای هیأت علمی از آن ، تعداد فارغ التحصیلان دوره های تحصیلات تکمیلی در سالهای ۷۶ _ ۱۳۶۹ ، سابقه و دلایل کم توجهی به نشر مقالات مستخرج از پایان نامه ، پی آمدهای مادی و معنوی بی توجهی به پایان نامه ها ، عوامل تأثیرگذار بر نشر مقالات مستخرج از پایان نامه ، راههای مناسب ترویج نشر مقالات مستخرج از پایان نامه مباحث مطرح در این نوشته است .

مقدمه

به گزارش مرکز تحقیقات علمی کشور منتشر شده در خرداد ۱۳۷۷ ، هفتاد و پنج درصد از محققان کشور در دانشگاهها و مراکز پژوهشی وابسته ، به کار مشغول اند (مرکز تحقیقات علمی کشور ، ۱۳۷۷ ، ص ۱۲) . فعالیتهای پژوهشی این ۷۵ درصد از محققان کشور به سه گروه قابل تقسیم است . تحقیقات اعضای هیأت علمی ، تحقیقاتی که با عنوان پایان نامه زیر نظر اعضای هیأت علمی انجام می گیرد و تحقیقاتی که با مشارکت اعضای هیأت علمی برای سازمانهای غیردانشگاهی انجام می گیرد .

---

^۱ _ استاد گروه کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه فردوسی مشهد .

ناگفته پیداست که در سالهای اولیه انقلاب اسلامی با تحولات کمی و کیفی که در کادر هیأت علمی دانشگاهها به وقوع پیوست و با حمایت نظری، عملی و قانونی که از گسترش کمی دانشجویان به عمل آمد، بالاجبار بخش اعظم ساعات کاری اعضای هیأت علمی باقیمانده در دانشگاهها به آموزش اختصاص یافت و در نتیجه از تحقیقات نوع اول اعضای هیأت علمی بنحو چشم گیر و نگران کننده ای کاسته شد. چرا که فقط از لحاظ کیفیت آموزش، آموزش دانشگاهی بدون پشتوانه تحقیقات، حداکثر چیزی مشابه آموزش دبیرستانی است. نیازهای نشأت گرفته از جنگ از سویی و ضرورتهای مطرح شده از تحریمهای اقتصادی و غیره از سوی دیگر، الزامات تولید دانش داخلی را آشکار ساخت. معقول ترین راهی که برگزیده شد، رواج تحصیلات تکمیلی در رشته ها و دانشگاههای متفاوت بود. از این طریق هم دانشجویان تحصیلات تکمیلی برای فارغ التحصیل شدن باید به تحقیق بپردازند و هم اعضای هیأت علمی مستقیم و غیرمستقیم به تحقیق کشانده می شدند و هم با استفاده از معیارهای آموزشی به امور پژوهشی پاداش داده می شد و هم جامعه و دولت همه ساله به انبوهی از تحقیقات حاوی اطلاعات و یافته های علمی تولید شده در داخلی دست می یافت که بالقوه برای مسائل خود پاسخ هایی در آنها وجود داشت.

استقبال از تحصیلات تکمیلی

این رویکرد هم توسط اعضای هیأت علمی و هم توسط کارشناسان متقاضی ادامه تحصیل با استقبال روبرو شد. بطوریکه از حدود ۷۵۰ رشته آموزش عالی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی (مرکز تحقیقات علمی کشور، ۱۳۷۴، ص ۵) برای آزمون کارشناسی ارشد در سال تحصیلی ۷۸ _ ۷۹، دویست و نه رشته برای پذیرش دانشجویان در سطح کارشناسی ارشد اعلام آمادگی کردند (راهنمای آزمون ورودی تحصیلات تکمیلی دوره های کارشناسی ارشد ناپیوسته داخل، ۱۳۷۹). براین اساس هرگاه متوسط دانشجویانی را که هر ساله به دوره های تحصیلات تکمیلی راه می یابند برای هر رشته ۵ نفر محاسبه کنیم، همه ساله حدود یکهزار نفر به نظام آموزش عالی در سطح کارشناسی ارشد وارد می شوند. بر این تعداد باید دانشجویانی را که همه ساله در دوره های

تحصیلات تکمیلی سایر دانشگاهها مانند دانشگاهها علوم پزشکی و دانشگاه آزاد اسلامی راه می یابند افزود. توجه داریم که متوسط دانشجوی محاسبه شده برای دانشگاههای وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی، برای دانشگاه آزاد اسلامی باید سه برابر در نظر گرفته شود، زیرا میانگین دانشجویانی که دانشگاه آزاد اسلامی دانشجوی کارشناسی ارشد برای هر دوره می پذیرد حدود ۱۵ نفر است.

ثمره پذیرش دانشجو در دوره های تحصیلات تکمیلی به لحاظ کمی برای سالهای ۱۳۶۹ تا ۱۳۷۶ در جداول شماره ۱ تا ۳ ارائه شده است. در جدول (۱) تعداد فارغ التحصیلان دوره های کارشناسی ارشد در رشته های متفاوت. در جدول (۲) تعداد فارغ التحصیلان دوره های دکتری در رشته های متفاوت و در جدول (۳) تعداد کل فارغ التحصیلان دوره های تحصیلات تکمیلی در رشته های متفاوت ارائه شده است.

تعداد فارغ التحصیلان دوره های کارشناسی ارشد طی سالهای ۶۹-۱۳۷۶

جدول (۱)

رشته	۶۹-۶۸	۷۰-۶۹	۷۱-۷۰	۷۲-۷۱	۷۳-۷۲	۷۴-۷۳	۷۵-۷۴	۷۶-۷۵
علوم انسانی	۳۴۹	۶۶۸	۱۴۰۱	۷۷۸	۱۲۲۶	۱۷۰۵	۱۷۶۸	۲۱۲۳
علوم پایه	۲۰۲	۳۳۲	۴۵۳	۳۵۷	۳۹۲	۵۵۷	۶۸۶	۸۶۹
کشاورزی و دامپزشکی	۹۹	۱۴۳	۳۰۱	۱۰۷	۲۵۹	۴۲۰	۴۳۷	۶۴۰
فنی و مهندسی	۳۰۴	۳۹۱	۵۶۲	۵۶۱	۶۷۳	۹۸۰	۹۹۶	۱۳۸۲
پزشکی	۲۲۷	۲۸۲	۷۸۰	۳۳۴	۷۸۹	۶۸۴	۶۱۹	۶۲۶
هنر	۹۷	۷۵	۱۱۰	۲۱۹	۱۶۳	۲۰۳	۳۸۵	۲۹۹
جمع	۱۲۷۸	۱۸۹۳	۳۶۰۷	۲۳۵۶	۳۵۰۲	۴۵۴۹	۴۸۹۱	۵۹۳۹
جمع کل								۲۸۰۱۵

داده های جدول (۱) بیانگر این نکته است که در سطح کارشناسی ارشد در سالهای ۱۳۶۹_۱۳۷۶ در مجموع ۲۸۰۱۵ نفر، در رشته های علوم انسانی ۱۰۰۱۸ نفر، در رشته های علوم پایه ۳۸۵۰ نفر، در رشته های کشاورزی و دامپزشکی ۲۴۰۶ نفر، در رشته های فنی و مهندسی ۵۸۴۹ نفر، در رشته های پزشکی ۴۳۴۱ نفر و در رشته هنر ۱۵۵۱ نفر فارغ التحصیل شده اند.

تعداد فارغ التحصیلان دوره های دکتری طی سالهای ۶۹_۱۳۷۶

جدول (۲)

رشته	۶۹-۶۸	۷۰-۶۹	۷۱-۷۰	۷۲-۷۱	۷۳-۷۲	۷۴-۷۳	۷۵-۷۴	۷۶-۷۵
علوم انسانی	۹	۸	۱۷	۲۸	۳۸	۸۶	۱۰۹	۱۲۲
علوم پایه	۵	۱۲	۱۱	۱۸	۱۵	۱۶	۳۹	۳۷
کشاورزی و دامپزشکی	۰	۵	۲	۱۰	۵	۲۶	۲۵	۱۲
فنی و مهندسی	۰	۰	۰	۲	۱۰	۷	۱۸	۳۹
پزشکی	۴۲۰	۳۴۴	۵۷۱	۷۱۳	۸۱۴	۷۲۶	۱۲۴۱	۱۳۴۹
جمع	۴۳۴	۳۶۹	۶۰۱	۷۷۱	۸۸۲	۸۶۱	۱۴۳۲	۱۵۵۹
جمع کل								۶۹۰۹

داده های جدول (۲) نیز مشخص می سازد که در سالهای ۱۳۶۹ _ ۱۳۷۶ مجموع ۶۹۰۹ نفر در سطح دکتری فارغ التحصیل شده اند. از این تعداد ۴۱۷ نفر در رشته های علوم انسانی، ۱۵۳ نفر در رشته های علوم پایه، ۸۵ نفر در رشته های کشاورزی و دامپزشکی، ۷۶ نفر در رشته های مهندسی و ۶۱۷۸ نفر در رشته های پزشکی فارغ التحصیل شده اند.

تعداد فارغ التحصیلان دوره های تحصیلات تکمیلی در سالهای ۶۹_۱۳۷۶

جدول (۳)

هنر	پزشکی	فنی و مهندسی	کشاورزی و دامپزشکی	علوم پایه	علوم انسانی	
۱۵۵۱	۴۳۴۱	۵۸۴۹	۲۴۰۶	۳۸۵۰	۱۰۰۱۸	ارشد
۰	۶۱۷۸	۷۶	۸۵	۱۵۳	۴۱۷	دکتری
۱۵۵۱	۱۰۵۱۹	۵۹۲۵	۲۴۹۱	۴۰۰۳	۱۰۴۳۵	جمع
۳۴۹۲۴						جمع کل

بنا به داده های جدول (۳) طی سالهای ۱۳۶۹_۱۳۷۶ جمعاً تعداد ۳۴۹۲۴ نفر در دوره های تحصیلات تکمیلی فارغ التحصیل شده اند. از این تعداد ۱۰۴۳۵ نفر در علوم انسانی، ۴۰۰۳ نفر در علوم پایه، ۲۴۹۱ نفر در کشاورزی و دامپزشکی، ۵۹۲۵ نفر در فنی و مهندسی، ۵۱۹۱ نفر در پزشکی و ۵۵۱۱ نفر در رشته هنر فارغ التحصیل شده اند.

عدم نشر محتوای پایان نامه ها

پرسشی که در این مرحله از نوشته می توان مطرح کرد این است که محتوای چه تعداد از این پایان نامه ها از قالب دسترس ناپذیر پایان نامه ای خود خارج شده و در قالب مقاله مستخرج از پایان نامه در مجلات علمی دسترس پذیر شده اند. تحقیقاتی که تا بحال درباره این پرسش انجام شده است بیانگر این واقعیت است که تعداد بسیار اندکی از پایان نامه های دوره های تحصیلات تکمیلی بصورت مقاله در مجلات علمی منتشر می شود. به عنوان مثال، از ۳۸۹۶ پایان نامه تحصیلات تکمیلی نگاشته شده در رشته های کتابداری، روانشناسی و علوم تربیتی بعد از انقلاب اسلامی تنها محتوای ۱۰۹ پایان نامه کارشناسی ارشد و محتوای ۴ پایان نامه دوره دکتری (۹/۲ درصد) در قالب مقاله در مجلات تخصصی مربوطه چاپ شده است. از این تعداد ۳۵ مقاله از رشته کتابداری، ۶۲ مقاله از رشته روانشناسی و ۱۲ مقاله از رشته علوم تربیتی بوده است (سالاری، ۱۳۷۸).

استفاده از متن پایان نامه ها در مقالات دیگر که بصورت استناد مشخص می شود نیز بسیار اندک است . به عنوان مثال ، از کل مقاله های تألیفی ، فقط ۸۵ مقاله (۶/۹۳٪) مقاله های دارای استناد به پایان نامه های تحصیلات تکمیلی در سه رشته علوم تربیتی ، روان شناسی و کتابداری هستند . از این تعداد ۳۰ مقاله به رشته کتابداری ، ۲۹ مقاله به رشته روانشناسی و ۲۶ مقاله به رشته علوم تربیتی اختصاص داشته است (سالاری ، ۱۳۷۸) و تعداد کل استنادهای مقالات علوم تربیتی ، روانشناسی و کتابداری به پایان نامه ها ۱۵۴ مورد است . با توجه به ۲۸۹۶ پایان نامه نگاشته شده در سالهای بعد از انقلاب اسلامی تا ۱۳۷۶ استناد به پایان نامه ها با استفاده از پایان نامه ها از مرز ۹/۳٪ فراتر نرفته است (سالاری ، ۱۳۷۸) .

فاطمه محمدزاده نیز گزارش داده است که از ۱۷۶۴ استناد آمده در مقالات فارسی چاپ شده در مجلات کتابداری و اطلاع رسانی ، ۶۴ درصد به کتابها بوده است و یک هشتم این مقدار به گزارشها و پایان نامه ها مربوط بوده است (محمدزاده ، ۱۳۷۷) .

دکتر عباس حری با بررسی استنادهای ۸۶ پایان نامه کارشناسی ارشد اطلاع رسانی پزشکی تولید شده در دانشکده مدیریت و اطلاع رسانی پزشکی ، دریافت که در مجموع ۱۰۳۲ استناد در آنها وجود دارد . ۷۲۶ مورد از این استنادها انگلیسی و ۳۰۶ مورد فارسی است . ۱۵۳ مورد (۵۰ درصد) از ۳۰۶ مورد فارسی به پایان نامه ها و ۶ مورد (۸۲٪ / درصد) از ۷۲۶ مورد انگلیسی به پایان نامه ها اختصاص شده است (حری ، ۱۳۷۵) . دکتر حری دسترس پذیر بودن و تحقیقی بودن پایان نامه ها را عامل تأثیرگذار بر استفاده تلقی کرده است . توجه به درصد استناد به پایان نامه های انگلیسی زبان نیز فرضیه پراهمیت بودن دسترس پذیری و یا گرایش پایان نامه نویسان به استفاده از پایان نامه های دفاع شده در واحد آموزشی مربوط را تقویت می کند .

در نوشته های خارج از سه حوزه موضوعی بالا نیز نتایج مشابهی گزارش شده است . به عنوان مثال ، فاطمه زندی با بررسی مقالات مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز در طی ده سال گذشته دریافت که از مجموع ۱۸۲۳ استناد موجود در آنها کمتر از یک درصد به پایان نامه ها اختصاص داشته است (زندی ، ۱۳۷۸) .

کمیت و کیفیت استفاده از پایان نامه‌ها چه بصورت مقاله مستخرج و چه به صورت استناد به پایان نامه در نوشته‌های علوم از ابهام بیشتری برخوردار است. این ابهام یا از فقدان تحقیقات در این حوزه و یا از فقدان تفکیک بین منابع مورد استناد در این نوشته‌ها نشأت می‌گیرد. به عنوان مثال تنها ۵۲/۲ درصد از کل استنادهای مجلات پزشکی فارسی دانشکده‌های پزشکی دانشگاه‌های تهران، شهید بهشتی و مشهد در سالهای ۱۳۵۴-۶۵ به کتابها، پایان نامه‌ها و گزارشها اختصاص داشته است (عصاره، ۱۳۶۵).

پی آمدها

در ابتدای این نوشته اعلام شد که یکی از اهداف اساسی راه اندازی دوره‌های تحصیلات تکمیلی تولید دانش داخلی در قالب پایان نامه‌های تحصیلات تکمیلی است. اما هرگاه محتوای پایان نامه‌ها در خود پایان نامه‌ها بماند و بصورت مقاله یا کتاب چاپ و در دسترس عموم قرار نگیرد، (۱) عملاً دسترسی عموم به دانش موجود در آنها نامیسر است، (۲) این امکان وجود دارد که پایان نامه‌های مشابه بارها و بارها در واحدهای آموزشی دیگر نوشته شود (۳) و این امکان وجود دارد که یک پایان نامه توسط دانشجویی دیگر در مرکز آموزش دیگر به عنوان کاری نو ارائه شود.

مورد اخیر با راه اندازی پایگاه اطلاعاتی پایان نامه‌های تحصیلات تکمیلی تا اندازه‌ای قابل کنترل است. اما چون این پایگاه اطلاعاتی بدون پشتوانه قانونی نمی‌تواند از جامعیت لازم برخوردار باشد و فقط آنچه را که به دست می‌آورد گزارش می‌کند، نمی‌توان به کارایی آن در این مورد خاص اطمینان داشت. در مورد دوم که بی‌خبری از پایان نامه‌ها زمینه تکرار را فراهم می‌آورد، افزون بر اینکه دانش جدیدی به مجموعه دانش کشور افزوده نمی‌شود، زمان و هزینه قابل توجهی بیهوده برای کارهای تکراری به هدر می‌رود. مهمتر اینکه محیوس ماندن محتوای پایان نامه‌ها در قالب اولیه و در مکان ارائه خود، دسترسی به هدف اصلی ترویج دوره‌های تحصیلات تکمیلی یعنی تولید دانش داخلی در دسترس همه را غیرممکن می‌سازد و همین امر می‌تواند دلیلی بر عدم استفاده از پایان نامه‌ها در تحقیقات دیگر باشد. در گزارش دکتر حرّی آمده است که در دانشکده

مدیریت کتابداری و اطلاع رسانی پزشکی پایان نامه ها به ۵۰ درصد از پایان نامه های همان مرکز استناد کرده بودند در حالیکه تنها ۶ درصد به پایان نامه های انگلیسی استناد شده است. آنچه از این تحقیق استنباط می شود این است که اگر پایان نامه ها در دسترس باشند، لااقل در پایان نامه های دیگری به مقدار قابل توجه مورد استفاده قرار می گیرند. براین اساس، قابل پیش بینی است که هرگاه محتوای پایان نامه ها بصورت مقالات در مجلات علمی چاپ شوند، استفاده غیرمستقیم از پایان نامه ها نیز رواج خواهد یافت و این امر می تواند بر کمیّت و به ویژه بر کیفیت پایان نامه ها و تحقیقات آینده سایرین تأثیر مثبت داشته باشد. مورد چهارمی را نیز به سه مورد قبلی می توان افزود. هنگامی که متن هر پایان نامه در واحد مربوطه خود محبوس می شود، هر پایان نامه واحدی جدا از سایر پایان نامه هاست و نمی توان با آگاهی از محتوای پایان نامه های قبلی پایان نامه های جدیدی که هر یک بعدی از مساله واحدی را مورد توجه قرار می دهند نوشت و براین اساس نمی توان به شناختی همه جانبه از موضوعی واحد دست یافت.

هزینه پایان نامه

نکته ای اقتصادی که باید درباره پایان نامه ها مورد توجه باشد هزینه قابل توجهی است که دولت و پایان نامه نویس برای نگارش هر پایان نامه مصرف می کند. با توجه به اینکه برای هر پایان نامه کارشناسی ارشد معادل ۴ واحد درسی به استاد راهنما و استاد مشاور حق التدریس پرداخت می شود و با توجه به اینکه برای هر پایان نامه هزینه ای برای یک یا دو داور نیز پرداخت می شود و با توجه به اینکه حداقل شش ماه از زمان و زندگی هر دانشجو صرف نوشتن پایان نامه می شود و دانشجو نیز هزینه قابل توجهی برای پرسشنامه، مصاحبه، خرید مواد، حروفچینی صفحه آرایی، تکثیر و دیگر موارد پرداخت می کند، به سادگی می توان دریافت که فقط هزینه ریالی قابل لمس اتمام هر پایان نامه برای دولت از ششصد هزار تومان فراتر می رود. با توجه به اینکه هر ریالی که برای یک پایان نامه پرداخت می شود از بودجه مملکت کسر می شود و این هزینه باید بازدهی اجتماعی خود را داشته باشد، عدم توجه به محتوای پایان نامه ها و عدم استفاده از محتوای آنها به

این معنی است که همه ساله بخش قابل توجهی از بودجه مملکت به دور ریخته شود و این موردی است که قابل اغماض نمی باشد .

عوامل تأثیرگذار بر مسأله

پرسشی که از موارد بالا بیرون می آید این است که چرا با یک چنین وضعیتی روبرو هستیم و چه راههایی را می توان برای غلبه بر این مشکل در پیش گرفت . برای ارائه پاسخ ، می توان به عوامل اصلی که در نگارش پایان نامه و انتشار مقاله مستخرج از آن دخیل هستند توجه کرد . این عوامل عبارتند از دانشجو ، استاد راهنما و مشاور و اعضای هیأت های تحریریه و سردبیران مجلات علمی .

عامل اصلی تهیه مقاله مستخرج از پایان نامه دانشجویست که باید (۱) از توانایی تبدیل پایان نامه به مقاله برخوردار باشد و (۲) انگیزه مادی و معنوی لازم برای تبدیل پایان نامه به مقاله وجود داشته باشد . توانایی تبدیل پایان نامه به مقاله و یا در سطحی عامتر تقویت توان علمی نویسی دانشجویان ، موردی است که در نظام آموزشی ایران مورد غفلت قرار گرفته است . شاید اصولاً رشته ای نباشد که در آن درسی با هدف تولید و تقویت علمی نویسی رسماً در برنامه گنجانیده شده باشد ، در حالی که مهارت در علمی نویسی یکی از مهمترین مهارتهایی است که باید دانشجوی به آن دست یابد . در تحقیقی از دانشجویان دانشگاههای ایالات متحده پرسیده شد که مهمترین توانایی که دانشگاه به شما آموخته است کدام است ، بیشترین پاسخ ها توانایی نوشتن را به عنوان مهمترین مهارتی تلقی کرده بودند که در دانشگاه آموخته اند . این نکته ای با اهمیت است . زیرا توقع این است که فارغ التحصیلان دوره های تحصیلات تکمیلی در آینده به کارهایی پردازند که بیشتر با کلام و یا با نوشتن سروکار داشته باشند تا با کارهای ، به بیانی دیگر فارغ التحصیلان دوره های تحصیلات تکمیلی بیشتر کارکنان اطلاعاتی هستند تا کارکنان عملیاتی . کارکنان اطلاعاتی ، کارکنانی هستند که به نحوی یا مصرف کننده اطلاعات اند ، یا تولید کننده اطلاعات اند یا سازمان دهنده به اطلاعات . خلاصه اینکه توان کلامی و توان نگارشی فارغ التحصیلان دوره تحصیلات تکمیلی مهمترین ابزارهایی است که در تأثیرگذاری آنها بر

دیگران مؤثر می باشد. چنین بنظر می رسد که ناتوانی دانشجویان در علمی نویسی یکی از مهمترین عوامل عدم انتشار مقالات مستخرج از پایان نامه است. دکتر کیامنش آشکار به این نکته اشاره کرده است. وی در فصلنامه تعلیم و تربیت در یادداشت سردبیر اعلام داشته است که تنها ۱۰ درصد از مقاله های نوشته شده براساس پایان نامه های کارشناسی ارشد، آن هم با تلاش و اصلاح و بازنویسی، اجازه چاپ در نشریه را دریافت کرده اند (کیامنش، ۱۳۷۲، ص ۸).

نکته دومی که از نوشته کیامنش بر می آید این است که اگر سردبیر یا هیأت تحریریه به اصلاح و بازنویسی مقالات مستخرج از پایان نامه اقدام نمی کرد، همین ده درصد نیز منتشر نمی شد. به بیانی دیگر سردبیران و اعضای هیأت تحریریه اولاً باید بپذیرند که محتوای پایان نامه ها ارزش تبدیل شدن به مقاله علمی را دارند و ثانیاً با تلاش خود کمبودهای حاصل از ناتوانی دانشجویان در تبدیل پایان نامه به مقاله علمی را برطرف کنند. تحقیق خانم ملایی مقدم بیانگر این نکته است که سردبیران مورد اول، یعنی پتانسیل علمی، پایان نامه ها را پذیرفته اند. در همین تحقیق نیز استادان راهنما و دانشجویان نیز تأکید کرده اند که محتوای پایان نامه ها از کیفیت لازم برای تبدیل به مقاله برای مجلات علمی برخوردارند (این پایان نامه در مرحله نهایی برای دفاع است). اما اینکه سردبیران یا هیأت های تحریریه چه مقدار حاضرند برای اصلاح مقالات مستخرج از پایان نامه تلاش کنند نامعلوم است.

دلایل واضحی وجود دارد که نمی توان از سردبیران و هیأت تحریریه های مجلات علمی توقع داشت وقت زیادی برای اینکار صرف کنند. برای همه کسانی که با انتشار مجلات علمی سرو کار دارند آشکار است که هنوز نظام آموزش و پژوهشی ایران برای کارهای پژوهشی و انتشارات ارزش ریالی قائل نیست. هنوز پرداخت حق سردبیری، حق عضویت هیأت تحریریه و حق داوری مقالات به عنوان حقی بحق در بسیاری از نظامهای آموزشی و پژوهشی ایران به رسمیت شناخته نشده است. به عنوان مثال با وجود اینکه بیش از بیست سال است که نشریه دانشکده ادبیات دانشگاه مشهد منتشر می شود، هنوز یک ریال بابت موارد بالا هزینه نمی شود و آنچه که منتشر می شود حاصل به اصطلاح عشق است. یعنی

هنوز عشق را مولد آثار علم خوب ویراستاری علمی و ادبی شده می دانیم و روشن است که در این دوران آدمهای عاشق با این مفهوم بسیار کم هستند و انتظار می رود که در آینده نیز از تعداد آنها کاسته شود. در چنین شرایطی مقالات مستخرج از پایان نامه بدون حک و اصلاح سردبیریا هیأت تحریریه برای داورانی ارسال می شود که برای قبول زحمت داوری، حداکثر چند تشکر دریافت می دارند. آشکار است که در یک چنین شرایطی مقالات ناشیانه مستخرج از پایان نامه به نمره قبولی برای انتشار دست نمی یابند. در تحقیق خانم ملایی مقدم هم کسانی که براساس پایان نامه خود مقاله منتشر کرده و مقاله منتشر نکرده اند بشدت تأکید داشته اند که هم مایل بوده اند، هم تلاش کرده اند تا مقاله ای براساس پایان نامه خود منتشر کنند. این تأکید موید وجود انگیزه برای نگارش مقاله در فارغ التحصیلان دوره های تحصیلات تکمیلی است. در عین حال چون درصد اندکی از پایان نامه ها به مقاله تبدیل شده اند، ضروری است انگیزه های بیشتر و قابل لمس تری وجود داشته باشد. برقراری نوعی پیوند بین تعداد انتشارات و استخدام یا ترفیع اداری فارغ التحصیلان دوره های تحصیلات تکمیلی می تواند مورد توجه باشد، چیزی که برای پیوستن به اعضای هیأت علمی کم و بیش بر آن تأکید می شود. البته منع استخدام دانشجویان کارشناسی ارشد به عنوان عضو هیأت علمی از سال ۱۳۷۸ می تواند به عنوان عامل منفی برای انتشار مقالات مستخرج از پایان نامه جلوه کند.

گروه سومی که در تبدیل پایان نامه به مقاله می توانند مؤثر باشند استادان راهنما و مشاوران پایان نامه ها هستند. این گروه دو روش را می توانند در پیش گیرند. با موضوع خنثی برخورد کنند و یا به یکی از دو روش زیر مشوق دانشجو باشند. گرچه بنظر می رسد که بخش اعظم استادان راهنما مورد اول را برمی گزینند، اما شواهدی وجود دارد که دو روش بعدی می تواند به عنوان روشی مؤثر مورد توجه قرار گیرد.

برخی دانشگاهها برای مقاله ای که دانشجو براساس پایان نامه می نویسد نمره ای در نظر می گیرند و یا اینکه از دانشجو می خواهند که قبل از دفاع، مقاله مستخرج از پایان نامه را تقدیم کند. مثلا، دانشگاه مشهد یک نمره از بیست نمره پایان نامه را به تنظیم و تقدیم مقاله مستخرج از پایان نامه اختصاص داده است. روشن است که یک نمره از بیست نمره

نمی تواند انگیزه ای درخور توجه به وجود آورد ، و معمولاً بریده هایی از بخشهای پایان نامه بهم وصل می شود و مقاله نامیده می شود و در بسیاری از موارد یک چنان نوشته ای برای نشر به دفتر مجله فرستاده می شود . این موردی است که بارها به عنوان سردبیر یا عضو هیأت تحریریه چند مجله در دانشگاه شهید چمران اهواز ، دانشگاه فردوسی مشهد و دانشگاه شیراز آن را تجربه کرده ام . شناخت یک چنان آثاری به سادگی میسر است . زیرا معمولاً منابع بلند بالای آمده در پایان نامه به انتهای مقاله مستخرج از پایان نامه چسبانده شده است ، درحالی که در متن نوشته فقط چند مورد از آنچه در فهرست منابع آمده است مورد استناد قرار گرفته است .

روش دوم این است که استاد راهنما از همان ابتدای پذیرش راهنمایی ، دانشجو را مقید کند که مقاله ای مشترک با استاد راهنما براساس پایان نامه بنویسد و به چاپ برساند . شواهدی وجود دارد که مورد دوم می تواند مؤثر واقع شود . به عنوان مثال از کل مقالات دوره سوم مجله علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید چمران ۲۴ درصد مقالات مستخرج از پایان نامه هستند و استاد راهنما و دانشجو به عنوان مؤلفان این مقالات معرفی شده اند . آشکار است که در این مورد استاد راهنما نیز برای استخراج مقاله از پایان نامه به یاری دانشجو می شتابد . مورد دیگری می تواند برای توجه بیشتر استاد راهنما به تبدیل پایان نامه به مقاله مورد استفاده قرار گیرد . در آئین نامه ارتقاء عمودی و گاه افقی اعضای هیأت علمی برای هر پایان نامه هدایت شده ، ثمره ای در نظر گرفته شده است . هرگاه دخالت علمی استاد راهنما یا مشاور در چاپ مقاله مستخرج از پایان نامه موجب شود که ضریب نمره اختصاص یافته برای پایان نامه افزایش یابد ، به یقین درصد بیشتری از مقالات ، مقاله مستخرج از پایان نامه خواهند بود . یادآور می شود که درگیر کردن استاد راهنما یا مشاور به مقاله مستخرج از پایان نامه حسن دیگری نیز در پی دارد . گرچه از هر پایان نامه ، رسماً ، دفاع می شود ، اما دفاع دانشجو برای قانع کردن یک یا دو داور است ، و البته در محیط های آموزشی غیر از خود پایان نامه موارد غیر علمی دیگری در ارزیابی کیفیت پایان نامه ها دخالت دارد . در حالی که مقاله مستخرج از پایان نامه پس از همخوانی با معیارهای علمی سنجیده تری نشر می یابد . مورد اخیر می تواند به لحاظ کیفی بر پایان

نامه های آینده ای که استاد راهنما راهنمایی خواهد کرد تأثیر مطلوب داشته باشد و این مورد زمینه مناسب تری برای تولید دانش داخلی با کیفیت تر فراهم می آورد .

روش دیگری که قرار است از ابتدای سال ۱۳۷۹ در مورد پایان نامه های دکتری تخصصی اعمال شود این است که دانشجویان رشته های علوم پایه پزشکی ، پیراپزشکی ، توانبخشی و بهداشت در صورتی می توانند از رساله تحقیقاتی خود دفاع کنند که لااقل یک مقاله از کار تحقیقاتی خود را در یک مجله پژوهشی داخلی یا خارجی به چاپ رسانیده باشند (پیک سنجش ، ۱۳۷۸ : ۳) . این روش را می توان در قالب بهره گیری از مقررات برای تبدیل پایان نامه به مقاله گروه بندی کرد . گرچه این روش از قدرتی اجرایی قوی برخوردار است ، اما ضروری است تا بین تعداد دانشجویانی که در رشته های مربوطه از پایان نامه دفاع می کنند و کمیت مجلات پزشکی داخلی تناسب وجود داشته باشد . به بیانی دیگر لازم است تعداد مجلات علمی / پژوهشی داخلی آنقدر باشد که گنجایش چاپ مقالات کل دانشجویانی را که همه ساله باید از رساله خود دفاع کنند داشته باشد . افزون بر این ، لازم است این مجلات از هیات تحریریه ای پرکار و امکان انتشاراتی قوی برخوردار باشند تا هم فرصت بررسی مقالات زیادی را که دریافت می کنند داشته باشند و هم از امکانات اداری و فنی لازم برای نشر بموقع هر شماره از مجله برخوردار باشند . در غیراینصورت دانشجویان آماده برای دفاع مدت زمان غیرقابل قبولی باید انتظار بکشند تا مقاله وی چاپ شود و یا تأییدیه چاپ مقاله را دریافت کند . ممکن است اینگونه گفته شود که طبق مقررات یا آئین نامه ، اینگونه دانشجویان می توانند مقالات خود را در مجلات غیرفارسی منتشر کنند . در آنصورت دو پاسخ می توان ارائه داد . اول اینکه ضرورت دارد که دانشجویان افزون بر توانایی علمی / ادبی نویسی فارسی از توانایی علمی / ادبی نویسی به یک زبان خارجی دیگر برخوردار باشند . این موردی است که نمی توان از همه دانشجویان انتظار داشت ، مگر اینکه با تغییر در برنامه های آموزشی شرایط لازم را برای آن بوجود آورد . پاسخ دیگری که می توان ارائه داد این است که همه تأکید این نوشته بر این نکته است که پایان نامه ها منشاء تولید دانش داخلی هستند و قبل از اینکه دیگران از آنها بهره گیرند لازم است که ایرانیان داخل کشور از محتوای آنها برای بهبود وضعیت داخلی کشور سود برند . هرگاه قرار شود

این پشتوانه قانونی شامل پایان نامه های دوره های کارشناسی ارشد همه رشته ها شود ، در آنصورت تحویلی بسیار اساسی در کمیت مجلات علمی / پژوهشی و ساختار علمی ، اداری ، مالی و فنی این مجلات مورد نیاز خواهد بود . خیال نمی کنم که در کوتاه مدت بتوان به یک چنین تغییرات اساسی دست یافت .

روش ساده تری که می توان در پیش گرفت این است که هر دانشگاه سالانه در نشریه ای خاص چکیده ای تمام نما از پایان نامه های نوشته شده همان دانشگاه را گردآوری و منتشر کند . برای این مورد استاد راهنما و دانشجو مؤلف خواهند بود که چکیده ای تمام نما از هر پایان نامه تهیه و به مرکز نشر چکیده های تمام نمای دانشگاه تحویل دهند .

مورد آخری که می تواند از صدمات نبود مقاله مستخرج از پایان نامه بکاهد ، فراهم آوردن دسترسی آسانتر و عملی تر به متن خود پایان نامه هاست . الگوی خارجی که می توان از آن بهره گرفت ، ایجاد سازمانی و تشکیلاتی مشابه مرکز مشهور **University Microfilm International** است . طبق قانون نسخه ای از هر پایان نامه تحصیلات تکمیلی دفاع شده ، باید به این مرکز ارسال شود . این مرکز که در آمریکاست موظف است ، چکیده مقالات رسیده را در نشریه ای ادواری که منتشر می کند برای اطلاع عموم به چاپ رساند . این نشریه در سه بخش علوم ، علوم انسانی مربوط به آمریکا و پایان نامه های دفاع شده در اروپا مرتب در حال نشر است . هرگاه مطالعه چکیده به این نتیجه منجر شود که مطالعه متن اصل پایان نامه نیز ضروری است ، این امکان وجود دارد که با پرداخت مبلغی نسخه ای چاپی از میکروفیلم پایان نامه را تهیه کرد و در کارهای تحقیقاتی از محتوای آنها بهره برد .

نتیجه

همه ساله مقدار زیادی امکانات مالی دولت و بخش قابل توجهی از نیرو و وقت اعضای هیأت علمی دانشگاهها ایران برای هدایت و راهنمای دانشجویان کارشناسی ارشد بکار گرفته می شود با این امید که این دانشجویان با تلاش خود از عهده تحقیقی قابل قبول برآیند و

حاصل تحقیق آنها پاسخی باشد برای یک یا بخشی از یک مسأله علمی یا اجتماعی ایران . اما در عمل حاصل تحقیقات در همان قالب پایان نامه ها محبوس می ماند و این دانش خصوصی یا فردی به دلیل عدم انتشار بصورت مقاله به دانش اجتماعی تبدیل نمی شود . آمارهای موجود در این باره ، آنگونه که در متن مقاله آمد بسیار نگران کننده است . این امر افزون بر همه مشکلاتی که شرح آنها آمد ، نقد و بررسی کارهای علمی را ناممکن می سازد و رشد کیفی تحقیقات را میسر نمی سازد .

چهار عامل ، یعنی استادان راهنما و مشاوران ، دانشجویان ، اعضای هیأت تحریریه و سردبیران و کمیت مجلات علمی پژوهشی ایران می توانند در تبدیل این وضعیت نامطلوب به وضعیت مطلوبتر دخالت داشته باشند . تأکید استادان و مشاوران بر ضرورت تبدیل پایان نامه به مقاله و فراهم آوردن زمینه آموزشی لازم برای تحقق این امر همراه با قوانین یا مقررات پشتیبان یا انگیزه را برای وابسته کردن دفاع از پایان نامه به مقاله مستخرج از آن ، ایجاد انگیزه قوی اداری (استخدام ، ترفیع اداری مبتنی بر نشر مقاله علمی) و ایجاد انگیزه فردی منجر به منزلت اجتماعی (بالا بردن منزلت اجتماعی کسانی که به نشر مقالات علمی اقدام می کنند یا کرده اند) ، تقویت امکانات مالی دفاتر مجلات علمی و پژوهشی برای بهره گیری بیشتر از وقت و دانش سردبیران و اعضای هیأت تحریریه و فراهم آوردن امکانات اداری و مالی لازم برای نشر مجلات علمی پژوهشی بیشتر ، برخی از راهبردهای عملی تبدیل دانش خصوصی موجود در پایان نامه ها به دانش عمومی در قالب مقالات علمی و پژوهشی است . نشر چکیده تمام نما از پایان نامه های دوره های تحصیلات تکمیلی توسط هر دانشگاه و فراهم آوردن امکانات دسترسی سهل تر به متن پایان نامه ها از طریق تمرکز قانونی نسخه ای از پایان نامه ها در یک مرکز و فراهم آوردن امکان باز تکثیر پایان نامه ها در شکل های چاپی یا میکروفیلم و سایر اشکال قابل ارائه با هزینه قابل تحمل می تواند به رواج بهره گیری از پایان نامه ها منجر شود .

منابع :

- پیک سنجش . شرط جدید دفاع از رساله دکترای تخصصی اعلام شد . ۱۳۷۸ ، شماره ۴۷ ، ص ۳.
- حری ، عباس . بررسی وضع پیشینه در پایان نامه های کارشناسی ارشد دانشکده مدیریت و اطلاع رسانی پزشکی . در : اطلاع رسانی : نگرش ها و پژوهش ها . تهران : نشر کتابدار ، ۱۳۷۸ ، ص ۱۱۱ .
- زندى ، فاطمه . بررسی استنادی مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز در سالهای ۷۵_۶۶ کارنامه کارشناسی ارشد دانشگاه شهید چمران اهواز. دانشکده علوم تربیتی ، ۱۳۷۸ .
- سالاری ، محمود . بررسی تطبیقی میزان استفاده از پایان نامه های تحصیلات تکمیلی در مجلات علمی سه رشته علوم تربیتی ، روانشناسی و کتابداری بعد از انقلاب اسلامی . پایان نامه کارشناسی ارشد ، دانشگاه فردوسی ، دانشکده علوم تربیتی ، ۱۳۷۸ .
- عصاره ، فریده . بررسی وضع استناد در مجلات فارسی : مجلات دانشکده های پزشکی و دانشگاههای تهران ، شهید بهشتی و مشهد . پایان نامه کارشناسی ارشد ، دانشگاه تهران ، دانشکده علوم تربیتی ، ۱۳۶۵ . کیامنش ، " یادداشت سردبیر " . فصلنامه تعلیم و تربیت . شماره ، ۱۳۷۲ .
- محمدزاده ، فاطمه . بررسی وضع استناد در مجلات کتابداری و اطلاع رسانی جاری از آغاز نشر تا پایان سال ۱۳۷۴ . پایان نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی ، دانشگاه تهران ، دانشکده علوم تربیتی ، ۱۳۷۷ .
- مرکز تحقیقات علمی کشور . نقش پژوهش در شورای عالی برنامه ریزی . تهران ، ۱۳۷۴ .
- مرکز تحقیقات علمی کشور . جایگاه تحقیقات علمی در کشور . تهران ، ۱۳۷۷ .
- ملای مقدم ، مهناز . عوامل مؤثر بر تبدیل محتوای پایان نامه به مقاله علمی پژوهشی . پایان نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی ، دانشگاه فردوسی مشهد ، ۱۳۷۹ .